

Word opgenomen!

Activering ter bestrijding van armoede en exclusie: Grenzen en mogelijkheden

Anne Snick

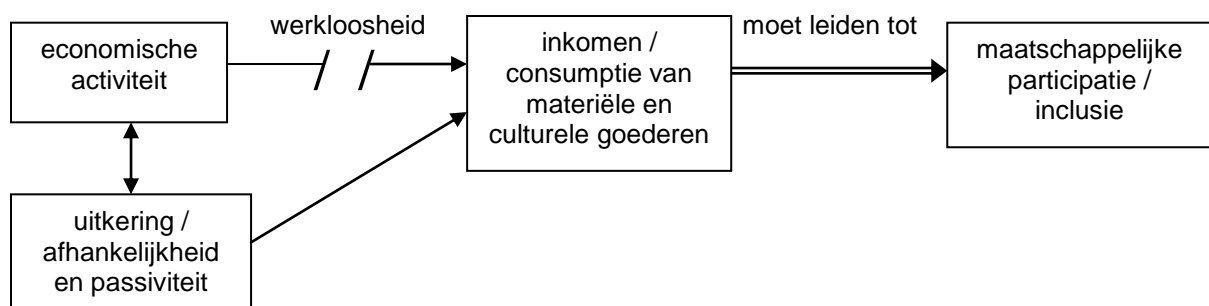
Inleiding

In het huidige discours over de bestrijding van uitsluiting en kansarmoede, zit de ambitie om tot de emancipatie van de kansarmen bij te dragen, en de weg daartoe is 'activering'. Door 'activering', zo luidt het, moeten de armen tot een meer volwaardige participatie aan de samenleving worden gebracht. Eens ze 'geactiveerd zijn' zullen ze tot volwaardige burgers *worden*. Activering staat hier dus eigenlijk gelijk aan emancipatie, het is zowel het middel dat tot emancipatie moet bijdragen als het doel: namelijk een 'actieve' vorm van burgerschap, van betrokkenheid in de samenleving. Emancipatie en activering zijn termen die allerlei voorstellingen van menszijn, van menswording en van burgerschap in zich dragen. Welke zijn die voorstellingen, en waarop berusten ze? En zijn ze wel terecht? Meestal staan we daar niet bij stil, omdat die noties gemeengoed geworden zijn. Ze vormen als het ware de taal waarmee we spreken, en het is altijd moeilijk om de taal zelf van op afstand te bekijken. Toch – of misschien juist daarom – hebben dergelijke concepten een grote invloed op hoe we denken en handelen. Ik wil hier een poging doen om enkele van die onderliggende noties in het discours over armoedebestrijding te verhelderen. Ik zal daarbij ongetwijfeld te weinig recht doen aan de complexiteit en genuanceerdheid van de vele initiatieven in de bestrijding van exclusie, zal hier en daar wat zaken schematiseren of uitvergroten, maar hoop zo een aantal van de onderliggende krachtlijnen te kunnen verduidelijken.

1. Achtergronden van het activeringsdiscours.

Het concept 'activering' heeft in het politieke discours een centrale plaats gekregen vanuit de **kritiek op de klassieke verzorgingsstaat** (*schema 1*). In dat klassieke denkkader heeft deelname aan de arbeidsmarkt een centrale plaats, daar het mensen in staat moet stellen via het consumeren van goederen aan het maatschappelijke leven te participeren. Voor mensen zonder werk wordt door de verzorgingsstaat dan ook een vervangingsinkomen voorzien, zodat ze toch nog de mogelijkheid hebben om – via consumptie – hun plaats in de samenleving te behouden¹.

Schema 1: het klassieke model van de verzorgingsstaat



Er zijn meerdere gronden voor kritiek op deze visie, maar één ervan is dat de bijstand enkel een compensatie biedt voor de financiële gevolgen van de uitsluiting uit de arbeidsmarkt, maar dat ze niets doet aan die uitsluiting zelf. Bovendien houdt dit mensen in een afhankelijke positie, wat als vernederend en stigmatiserend overkomt, en men vindt dat het dus eigenlijk getuigt van een betuttelende houding van de overheid. De kern van deze kritieken is dat de exclusie op zich niet bestreden wordt, terwijl dat juist als de essentie van het probleem ervaren wordt. Financiële compensaties blijken op zich onvoldoende te zijn, omdat ze niet tegemoet kunnen komen aan de 'andere' noden van de doelgroep. Die andere noden zijn dus niet **primair** van financiële aard, maar

¹¹ Hermans, K. & Lammertyn, F. (2001). 'De actieve welvaartsstaat in België. Een ambigu concept met veel gezichten'. *Welzijnsgids – Welzijnzorg, Beleid, Afl. 39*. p. 122.

hebben meer te maken met de plaats die iemand in de samenleving inneemt en de verhouding tot de medeburgers en de overheid die men van daaruit kan ontwikkelen; wat men verlangt gaat met andere woorden om burgerschap, om een 'volwaardige' plaats in de samenleving.

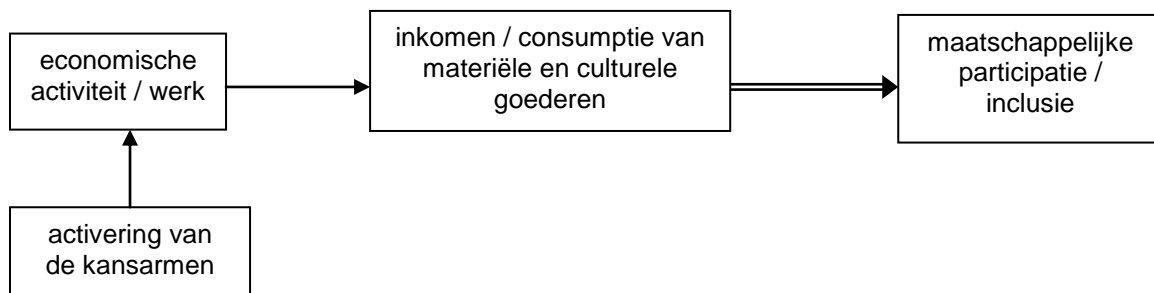
Het concept 'activering' is naar voren geschoven (onder meer) als **antwoord op deze vraag naar volwaardig burgerschap**. Het zoekt een antwoord op een reële situatie van hulpeloosheid, machteloosheid en onvermogen. Mensen in armoede *hebben* geen greep op hun situatie, zij *zijn* – vaak van generatie op generatie – gevangenen van hun lot. Activering houdt dan ook de belofte in de situatie meester te worden, het lot in eigen handen te nemen, op actieve manier vorm te kunnen geven aan het eigen bestaan en aan de eigen plek in de samenleving. Door mensen te activeren, uit hun passieve, afhankelijke positie te bevrijden, wil men hen de kans geven om als mondige, zelfstandige burgers aan het maatschappelijke (economische, politieke, sociale en culturele) leven deel te nemen. Sinds enkele decennia zijn diverse maatregelen ontwikkeld die aan de activering vorm moeten geven.

En wat blijkt? Activering leidt toch niet zo eenduidig tot een vermindering van de exclusie als men had gehoopt. Er rijzen heel wat vragen. Uit een analyse van de diverse initiatieven die op dit vlak genomen zijn, blijkt dat 'activering' eigenlijk een soort **containerbegrip** is dat diverse, soms tegenstrijdige ladingen dekt². Een regeling die verkocht wordt als maatregel om mensen meer voluit te laten participeren, blijkt achteraf gezien ook een heleboel kleine lettertjes te bevatten die toch wel gevolgen hebben voor de situatie van de betrokkenen. Ten eerste is activering een begrip dat diverse ideologische wortels heeft: naast het streven naar emancipatie zit er ook een streven in naar budgetbeheersing in, er zit een angst in voor het ontstaan van een 'onderklasse' als potentiële drager van maatschappelijke ongemakken, en er zit een vorm van disciplineren in, een poging om betere attitudes en waarden (arbeidsethos) bij te brengen en 'profiteurschap' te bestraffen – op zich misschien terechte bekommernissen, maar ze staan wel haaks op de meer emancipatorische ambities. Ten tweede blijkt dat veel maatregelen, ook als ze oprecht emancipatorisch bedoeld zijn, in de praktijk soms zeer divers worden uitgewerkt of ingevuld (waarbij bvb verschillende belangen of interpretaties naargelang het beleidsniveau een rol spelen). Daardoor blijkt dat de reële effecten van de diverse activeringsmaatregelen in zeer uiteenlopende mate tot werkelijke emancipatie bijdragen. Activering blijkt dus op zijn zachtst gezegd een ambivalent begrip te zijn. Ik wil dan ook proberen uit te klaren **of en hoe activering een antwoord op exclusie kan zijn**. Meer concreet wil ik proberen een antwoord te formuleren op de vraag welke grenzen of voorwaarden aan activering gesteld moeten worden om ervoor te zorgen dat deze inderdaad tot maatschappelijke participatie leidt.

2. Het klassieke basisschema voor activering nader beschouwd.

De kritiek op de verzorgingsstaat was dat het tot passiviteit en afhankelijkheid leidde, en niet bijdroeg tot echte maatschappelijk integratie, maar juist zelf tot stigmatisering en marginalisering dreigde te leiden. Het klassieke schema van activering maakt de afhankelijkheid en passiviteit ongedaan, door activiteit en zelfstandigheid (zelfverantwoordelijkheid) te stimuleren. Activering kan dan bestaan in maatregelen die de inschakeling in de arbeidsmarkt rechtstreeks ondersteunen, of in initiatieven van vorming die de tewerkstellingskansen indirect moeten verbeteren. Vanuit de activering op de arbeidsmarkt, zo luidt de redenering, zal via de consumptie van materiële en culturele goederen ook de maatschappelijke (sociale, culturele) participatie en integratie op gang komen.

Schema 2: basisschema van activering



² Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G. (1997). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1997*. Leuven: Acco, p. 200 e.v.

Ook op dit schema is intussen veel kritiek geformuleerd.

- Ten eerste: het ontkent het structurele tekort aan arbeidsplaatsen; activering van de werklozen verbetert niets aan de aanbodzijde op de arbeidsmarkt. Het is louter een individuele en geen structurele aanpak van het probleem, en mist daardoor effectiviteit.
- Ten tweede: door de maatregelen op de werkloze te richten (en niet op structurele factoren die tot uitsluiting leiden) geeft men impliciet de kansarme de schuld van de eigen exclusie. Ook als het schema 'emancipatorisch' bedoeld is, zit er toch ook een bijklank in die eerder 'disciplinerend' is: 'ze moeten maar harder werken'.
- Ten derde: het feite dat in de verzorgingsstaat het vervangingsinkomen niet aan de andere noden van de kansarmen tegemoet kwam, wees erop dat andere dan financiële aspecten van maatschappelijke exclusie minstens even belangrijk zijn. Ook dit basisschema van activering komt aan deze kritiek niet tegemoet, aangezien het participatie eveneens via het beschikken over een inkomen laat verlopen (alleen is het inkomen hier actief verworven in plaats van passief). Het suggereert dat het belang van arbeid in eerste instantie financieel is, en miskent de andere functies van arbeid.

3. Welk model van emancipatie (of participatie) ligt aan dit basisschema ten gronde?

Er wordt gesteld dat participatie aan de samenleving primair via participatie aan de arbeidsmarkt verloopt, omdat dit tot een inkomen leidt. Dankzij dit inkomen kan men zich de nodige (materiële, sociale, culturele) goederen aanschaffen waarmee men zich een plek in de samenleving kan verwerven. Via een zeker niveau van *welvaart* moet men dus ook het eigen *welzijn* kunnen realiseren; arbeid, inkomen en consumptie worden gezien als de sleutel tot volwaardig burgerschap. Men moet eerst 'hebben' vooraleer men iemand kan 'zijn'. Van het vrije marktmodel – dat vanuit economisch perspectief als een zeer succesvol model wordt beschouwd – wordt verwacht dat het ook tot een inclusieve samenleving, tot het zinvol en respectvol samenleven van mensen zal leiden.

In feite is economische activering als antwoord op armoede niet nieuw; reeds op het eind van de 18^e eeuw werden (o.m. in Frankrijk en Engeland) inspanningen gedaan om armoede weg te halen uit de 'caritatieve' sfeer, door de armen ertoe aan te zetten werk te zoeken, arbeider te worden³. Het *sociale* probleem van de armoedebestrijding werd met andere woorden omgezet in een *economisch* probleem van werkvoorziening, arbeidsbeleid en economie⁴. Het *politieke* domein (de opdracht om vorm te geven aan het samenleven) is van toen af in eerste instantie naar het model van het *economische* domein benaderd. De vraag is of daar niet juist het schoentje knelt. De economie blijkt namelijk niet zo feilloos tot een 'groter welzijn' voor allen te leiden. Enkele kritische kanttekeningen.

- Ten eerste: van een goed draaiende economie in een vrijgemaakte markt wordt verwacht dat die ook tot algemene welvaart en welzijn zal leiden en dus wordt het beheren van de economie de centrale taak van de overheid. Nochtans stelt de economie in de verantwoording van haar handelen steeds enkel haar **eigen finaliteit primair**, en niet de ruimere maatschappelijke finaliteit (het respectvol en zinvol samenleven van allen); sterker nog: deze eigen finaliteit wordt ook vaak als 'excuus' gebruikt voor de sociale en ecologische schade die bedrijven aanrichten: hun enig doel is nu eenmaal winst maken.
- Ten tweede: het feit dat het economisch model in het politieke denken is gaan overheersen had als nevenverschijnsel dat het '**sociale**' beleid als apart beleidsdomein ontstond. De 'restgebieden' waar de economie blijkbaar niet tot sociaal aanvaardbare resultaten leidde, werd al sinds de 18^e eeuw als een '**apart**' gebied afgelijnd werd en als taak aan de overheid (de staat) toegeschoven⁵. Er ontstaan maatschappelijke beschotten tussen sectoren, en een

³ Zie Dean, M. (1991). *The constitution of poverty*. London: Routledge.

⁴ Het ging bovendien om een patriarchaal model van tewerkstelling, waarbij de man als gezinshoofd voor een inkomen voor vrouw en kinderen moest zorgen; vrouwen werden niet geacht aan de arbeidsmarkt (en de daarvan afhangerende maatschappelijke integratie) deel te nemen. Ook hierop wordt vanuit emancipatorisch perspectief kritiek geleverd.

⁵ "The preventive nature of the remedy to pauperism and its effects required the establishment of a permanent, centralised apparatus of state administration. By a strange twist, then, the liberal proscription of the relief of poverty (...) does not lead to a minimal state, as might be expected, but to a fundamental reorganisation and extension of the powers and prerogatives of state administration." Dean, M., o.c., p. 198-199.

specialisatie en professionalisering op het vlak van welzijn. Ook in het huidige discours van politieke partijen is er sprake van twee 'assen' waarop men de eigen (electorale) positie situeert: de economische en de sociale. Die twee assen worden niet alleen als afzonderlijk, maar doorgaans ook als 'conflictueus', als een 'spanningsveld' ervaren; economisch denken staat veelal haaks op solidair denken⁶.

- Ten derde: het feit dat onze economie primair een kenniseconomie geworden is (vooral gericht op diensten en know-how), legt de lat voor participatie aan de arbeidsmarkt steeds hoger. De 'flexibilisering' van de markten vereist ook een steeds grotere 'flexibiliteit van de werknemer'⁷. Met de scheiding tussen economie en politiek (tussen welvaart en welzijn) blijkt er een grens bereikt: dat we tot de meest welvarende landen ter wereld behoren, maar tevens alarmerend hoge cijfers voor zelfmoord en depressie hebben, is toch wel een ernstig signaal. Het economisch denken brengt niet 'vanzelf' het welzijn van allen tot stand, maar heeft juist een zeer hoge sociale kostprijs. Kansarmoede is hier een uiting van.

4. Kan een sociale politiek gebaseerd op activering een antwoord bieden?

Ik heb al aangegeven dat het politieke denken primair vanuit het vrije marktmodel gedacht wordt: de maatschappij wordt gezien als een geheel van *in principe* mondige en autonome individuele burgers, die zoveel mogelijk vrijheid moeten krijgen om op de markt van arbeid en consumptiegoederen hun eigen welzijn te realiseren. Als ik zeg 'in principe' autonome burgers, dan wil dat zeggen dat er niet verwezen wordt naar hoe mensen werkelijk zijn, maar dat het eerder gaat om **een norm, een ideaalbeeld van de mondige en vrije burger**. De overheid 'moet' dan ook zoveel mogelijk de 'vrijwording' van de burgers ondersteunen, en mag niet 'betuttelend' tussenkomen. Het model van de autonome burger, die op rationele wijze zijn individueel welzijn kan realiseren wordt in de literatuur ook wel de 'homo oeconomicus' genoemd. Het individu wordt daarbij opgevat als "een rationeel wezen dat (...) de kosten en baten van elke handeling afweegt om te achterhalen welk handelingsalternatief het meeste voordeel oplevert"⁸. Als *activering* moet bijdragen tot mondig burgerschap, dan wordt ook 'activiteit' gedacht in aansluiting bij het model van de homo oeconomicus, van de particuliere ondernemer of de kritische consument. De 'activiteit' van de burger verwijst naar de 'vrijheid' van het individu die **ook zijn verantwoordelijkheid** is: men 'moet' voor het individuele welzijn instaan.

Indien sommige mensen er niet in slagen op eigen kracht hun welzijn te realiseren – dus niet aan de norm van de homo oeconomicus beantwoorden – dan wordt nu blijkbaar **niet het model (of de norm) in vraag gesteld**, maar wordt de schuld bij die individuen zelf gezocht. Het is niet zo dat men het model toetst aan de realiteit, maar omgekeerd beoordeelt men de reële mensen aan de hand van de norm; en op grond daarvan "stelt men vast" dat ze geen volwaardige burgers zijn, dat ze het (via activering) nog moeten 'worden'. Ook in de **sociale politiek** binnen de actieve welvaartstaat wordt dus het '**economisch mensbeeld**' gehanteerd. Als de kansarmen uitgesloten worden, dan is dat zagezegd omdat ze niet de juiste 'persoonlijke' eigenschappen hebben. Er worden inspanningen gedaan om hen bij te spijkeren, te remediëren, de juiste attitude, vaardigheden en kennis bij te brengen, tot ze aan het model beantwoorden⁹. Het is een poging die misschien van 'geloof' in de armen getuigt, maar tegelijk de grootste minachting voor hun eigen zijnswijze uitdrukt.

De sociale politiek ambieert via activering 'hulp' te bieden aan mensen die door het economisch systeem worden uitgesloten, maar **herhaalt in feite de logica die tot uitsluiting leidt**. Het feit dat men op hulp aangewezen is, betekent in een dergelijk model van sociale politiek dan ook meteen dat men slechts tweederangs burger is, dat men nog een volwaardig burger moet *worden*. Solidariteit wordt op die manier ook tot een contract, een business deal: men kan nog maar op steun rekenen, als men ook aan de voorwaarden van volwaardig burgerschap voldoet (als men 'actief' wordt). Als

⁶ Daar komt nog bij dat, door de globalisering, de overheid haar greep op de sociale en ecologische impact van de economie verliest, terwijl die van multinationals en internationale economische instituties sterker wordt. Zie Hermans, K. & Lammertyn, F., o.c., p. 115. Vgl. Huyse, L. (1994). *De politiek voorbij*. Leuven: Kritak, p. 86 e.v.

⁷ Sennet, R. (1998). *The corrosion of character*. New York: Norton Press.

⁸ Hermans, K. & Lammertyn, F., o.c., p. 120. Voor een kritiek hierop, zie Maassen van de Brink, H. & Gustafsson, S. (1995). 'Het individu en zijn vrouw: economie en feminisme' – In: Jenny E. Goldsmith et al., *Feminisme en wetenschap*. Utrecht: Prometheus, p. 95.

⁹ Rose, N. (1999). *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 142.

solidariteit gelijk gesteld wordt met economische activering, is de positie van de hulpverlener eigenlijk: we gaan u helpen uw plan trekken; de impliciete boodschap naar de arme toe is: jij moet leren je plan te trekken; of cru gesteld 'trek uw plan'. Als er gevraagd wordt naar de ethische grens van de activering, dan wordt deze grens hier zeker voelbaar. In de titel van mijn bijdrage heb ik geprobeerd om de kern van het 'vraagstuk' activering uit te drukken. De arme **moet** geactiveerd worden om volwaardig burger te kunnen zijn en om een uitweg uit de exclusie te vinden. De opdracht in de imperatief 'word geactiveerd', betekent dus eigenlijk zoveel als 'word (in de samenleving) opgenomen'. Ik denk dat het paradoxale van een dergelijke imperatief voor zich spreekt.

Ik zei al dat de norm niet getoetst wordt aan de realiteit. In het activeringsdiscours wordt miskend dat de zogenaamd 'persoonlijke' tekorten van de armen vaak zelf het gevolg zijn van 'een kansarm verleden op allerlei levensdomeinen'¹⁰. Het miskent met andere woorden dat een lange geschiedenis van 'exclusie' tot een vicieuze cirkel, een spiraal van problemen leidt waardoor de armen vaak niet de energie en tijd overhouden om zich op de arbeidsmarkt in te schakelen, laat staan om er 'competitief' te zijn. Vanuit de verenigingen waar armen het woord nemen wordt ook gesignaleerd dat de 'lat' voor participatie op de arbeidsmarkt steeds hoger ligt.

'Er wordt op de huidige arbeidsmarkt zoveel van werknemers verwacht dat het geen verwondering mag opwekken dat een deel ervan niet aan alle hoge eisen kan (blijven) voldoen. Dit is waarschijnlijk een rechtstreeks gevolg van de vrije markt waar onherroepelijk de wet van de sterkste geldt. Wie het allemaal niet bij kan benen, kan niet anders dan achterna hollen.'¹¹

De armoedebestrijding die economische activering primair stelt, dreigt dus 'meer van hetzelfde' te bieden, men lijkt te 'dweilen met de kraan open'. Vanuit die logica wordt hulpverlening in feite paradoxaal: je moet 'geactiveerd worden' om opgenomen te worden. De imperatief luidt dus: 'zorg dat je opgenomen word'. Het legt de verantwoordelijkheid voor de inclusie – voor het tegengaan van de exclusie – uiteindelijk bij de kansarmen zelf. Waar blijft de solidariteit? Wat is er nog 'sociaal' aan een dergelijke politiek?

5. Verkenning van alternatieve sporen.

Kan om te beginnen sociale of culturele activering een antwoord bieden op deze impasse? De centrale ervaring van kansarmen is geen zinnige bijdrage tot de samenleving te kunnen leveren.

'De armsten zeggen ons vaak: het ergste dat je kan overkomen is niet dat je honger lijdt, het is niet dat je niet kunt lezen, het is zelfs niet dat je geen werk hebt. Het ergste dat je kan overkomen is te weten dat je niet meetelt, in die mate dat zelfs je lijden miskend wordt'¹²

Kan cultuur als *bron van zin* hiervoor een compensatie bieden? Kan *sociale* activering een bron van verbondenheid zijn voor wie 'onwaardig' bevonden wordt om via de 'normale' kanalen te participeren? Ook hierbij zijn een aantal kritische vragen op hun plaats.

- Ten eerste: hoe wordt sociale en culturele participatie gedefinieerd? Heerst er ook hier een normatief mensbeeld van de 'actieve burger' en de 'cultuurconsument' die voldoende vrije tijd, middelen, culturele bagage en mobiliteit heeft om aan het bestaande cultuuraanbod en verenigingsleven te kunnen deelnemen? Bestaat dan niet het gevaar dat men ook hier een normatief model ontleent aan de middenklasse, dat dus 'exclusief' is (de eigen zijswijze van de armen miskent) en dus stigmatiserend werkt?
- Ten tweede: dreigen cultuur en kunst dan niet gebruikt te worden om de pil te verzachten? We blijven we de samenleving als een 'survival of the fittest' opvatten, maar hopen misschien dat de armen via culturele participatie hun ervaringen van exclusie kunnen 'sublimeren' waardoor deze verteerbaar blijven. Worden kunst en cultuur dan geen opium voor het volk?
- Ten derde: cultuur heeft geen politieke functie. Cultuur moet als 'breekijzer' voor het systeem fungeren, moet verhinderen dat de samenleving volledig in de greep van het functionele komt. Dit betekent het creëren van een vrijruimte waar andere betekenissen verkend kunnen worden; door kunst *zelf* een sociale functie te geven, dreigt ze te worden geïncorporeerd in

¹⁰ Clarys, M. (red.) (2000). *Vaart iedereen wel bij de actieve welvaartstaat?* Turnhout: Recht-Op vzw i.s.m. Samenwerkingsverband Turnhout, p. 10.

¹¹ Ibid., p. 9.

¹² Wresinski, J. (1989). Les plus pauvres, révélateurs de indivisibilité des droits de l'homme. – In: Commission nationale consultative des droits de l'homme, *Les droits de l'homme en question*. Paris : La Documentation Française. Cit. in : Godinot, X. (1999). *Emerging from enforced inactivity : the perspective of people living in persistent poverty*. Leuven: Hiva (colloquiumpaper). (vert. as).

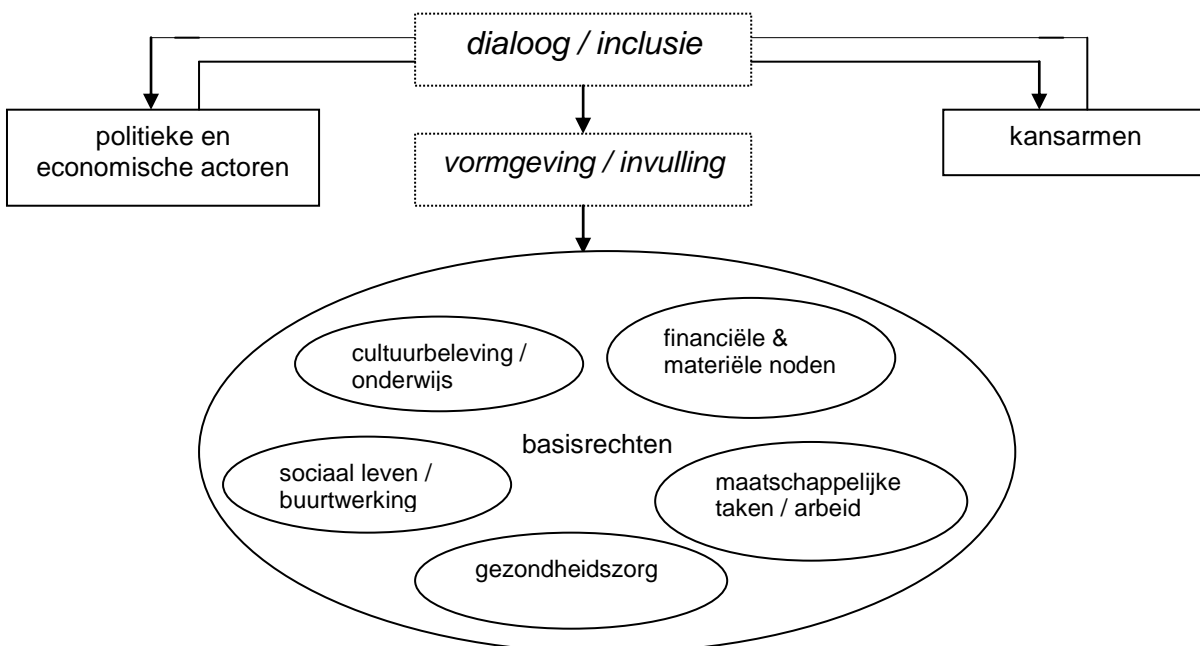
het functionele, doelgerichte denken en verdwijnt die vrijruimte. Straks wordt ook van de kunst gevraagd hoe 'efficiënt' ze is in het bereiken van haar doelen.

Maar toch. In het kader van sociale projecten (het welzijnswerk) blijkt dat het activeringsbegrip wel tot positieve ervaringen leidde. 'In het welzijnswerk in de jaren '80 en '90 was dit een ondubbelzinnig emancipatorisch concept, waar weinig of geen negatieve bijklanken rond waren te horen. Bij de inpassing van activering in het bijstands- en werkgelegenheidsbeleid geraakte het concept verweven met andere invullingen, uitgangspunten en doelstellingen'¹³. Blijkbaar vertrekt 'sociale activering' van andere uitgangspunten, die wel tot werkelijke emancipatie van de kansarmen leiden. Ik wil dan ook proberen om vanuit die invalshoek een andere benadering te formuleren.

6. Een benadering van het probleem vanuit andere uitgangspunten.

Als exclusie teruggaat op een individualistisch mensbeeld – een normatief beeld, van het individu dat voor zichzelf moet kunnen zorgen en zo zijn plek in de samenleving moet kunnen waarmaken – waarom trekken we dan dit mensbeeld niet in twijfel? In plaats van het economische model zou ik willen voorstellen om juist te vertrekken van een **ethisch – politiek grondmodel**. Daarin wordt de samenleving niet primair vanuit het economisch model gedacht, maar primair vanuit het **zinvol en respectvol samenleven** van mensen. Als mensen in de samenleving uit de boot vallen, dan zou dat niet als een tekort van die mensen geduid moeten worden, maar als een tekort van de samenleving. Een **zorgzame samenleving** is er een waar ieder een eigen zinvolle plaats en bijdrage heeft, ook al is niet iedereen even competitief, ook al beantwoordt niet iedereen aan het ideaal van de ondernemende burger. Een samenleving waar ieder zijn plaats heeft, het gevoel heeft 'iets te betekenen' creëert veiligheid en verbondenheid. Het is juist het gevoel niets te betekenen, er niet toe te doen, dat armoede het zwaarst om dragen maakt. Exclusie tegengaan betekent dan ook werken aan een samenleving waar mensen de mogelijkheid krijgen om 'iets te betekenen' en een bestaan uit te bouwen dat voor hen zinvol is, ook al zijn hun capaciteiten en mogelijkheden zeer divers. Om een dergelijke samenleving uit te bouwen, dient dan ook van meet af aan uitgegaan te worden van de eigen noden en mogelijkheden van de kansarmen, zoals zij die zelf definiëren. Het betrekken van (het standpunt van) de armen bij de politieke vormgeving van de samenleving staat dus centraal. Of nog anders uitgedrukt: bij de politieke vormgeving aan alle maatschappelijke sectoren dient ruimte gemaakt te worden voor de eigen ervaringen en definities van de armen; armoedebestrijding is dan niet langer een 'apart' domein van (sociale) politiek, maar een ethische principe bij de vormgeving aan alle domeinen (een horizontaal beleid van armoedebestrijding).

Schema 3: *ethisch – politiek grondmodel*



¹³ Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G., o.c., p. 213.

Dit model van een ethisch – inclusieve samenleving verwijst niet alleen of niet in de eerste plaats naar een recht van de uitgesloten individuen¹⁴, maar verwijst in de eerste instantie naar een **recht van allen** op verbondenheid, op een zorgzame samenleving. Dit ‘recht’ vormt het antwoord op de angst en het wantrouwen die bij veel mensen leeft in de huidige versnipperde samenleving. Er is de angst voor de sociale kloof, de angst dat mensen die minder hebben, die dag in dag uit met de frustratie en de vernedering van de marginaliteit moeten leven, ook geen verbondenheid met en solidariteit voor de ruimere samenleving zullen kunnen opbrengen¹⁵. Dit wijst in feite op een verlangen naar verbondenheid die bij velen leeft, een verlangen dat we niet meer gewend zijn om te voelen en te benoemen, omdat er in het gangbare spreken over menswording en samenleving alleen nog aandacht en erkenning bestaat voor individualistische verlangens – waar bvb de reclame volop op inspeelt. Er zal dan ook een sensibilisering nodig zijn om dit verlangen weer een stem te geven, om weer ‘zichtbaar’ te maken dat als ik leef in een samenleving waar onrechtvaardigheid blijft bestaan, dat in feite ook een aantasting is van *mijn eigen* waardigheid is¹⁶. Dat impliceert dat het bestrijden van kansarmoede niet alleen bestaat uit acties die de kansarmen als doelgroep hebben, maar ook uit culturele en sociale acties die in de samenleving als geheel het ontstaan van ‘verbondenheid’ en ‘warme solidariteit’ kunnen ondersteunen¹⁷.

Als er gesproken wordt van het ‘**primaat van de politiek**’, dan kan dat volgens mij alleen dit betekenen: dat het ‘politieke probleem’ – het zinvol en respectvol samenleven van mensen – weer het grondprobleem wordt, en dat het economische daarin ingepast wordt en daar ook op zijn (sociale en ecologische) grenzen gewezen wordt. Economie staat dan weer in dienst van de mens. Tenslotte is het ook vanuit economisch standpunt wellicht niet onzinnig om tot een meer zorgzame samenleving bij te dragen; wanneer men de maatschappelijke kost berekent van de zorg voor al die mensen die door de ‘productieve’ economie terzijde worden geschoven, dan zou een meer ‘inclusief’ model van samenleven ongetwijfeld tot een vermindering van die kost kunnen leiden¹⁸. Het betekent dus niet dat economie niet een noodzakelijk element is in het tot stand brengen van een zorgzame samenleving; het betekent alleen dat een sterke economie op zich geen ‘voldoende voorwaarde’ voor welzijn is.

7. Implicaties voor het denken over concrete maatregelen en voor de rol van de armen daarbij.

Als we ‘inclusie’ primair stellen, wil dat zeggen dat we niet eerst een norm opleggen waaraan men moet beantwoorden om aan de maatschappij te kunnen participeren, maar dat de armen als **volwaardige partners betrokken** worden bij het nadenken over hoe hun participatie kan verlopen. De politieke participatie van armen wordt met andere woorden als uitgangspunt genomen, en niet de participatie aan de arbeidsmarkt. In feite is de ‘dialogomethodiek’ (zoals ontwikkeld in het Algemeen Verslag over de Armoede) een goed voorbeeld van een inclusieve ‘politieke’ oefening¹⁹. Het komt erop aan om deze dialoog niet terug te recupereren binnen een economisch mensbeeld. Integendeel, de ‘methodiek’ die in het kader van de armoedebestrijding en het welzijnswerk is ontwikkeld, moet men durven veralgemenen tot model voor het denken over economische, sociale en culturele inclusie. Alleen op die manier kan (de politieke vormgeving aan) de samenleving ‘inclusief’ worden. Wat zijn de implicaties hiervan?

- Een ethisch inclusieve politiek is niet alleen een recht van de armen, maar een recht van allen. Dat betekent dat ook de politieke en economische actoren uit de dialoog met de armen kunnen leren. Niet alleen de armen leren, maar ook de andere maatschappelijke actoren leren

¹⁴ Dat zou neerkomen op een sociaal recht zoals door Rosanvallon verdedigd wordt; cf. Rosanvallon, P. (1995). *La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-Providence*. Paris: Seuil.

¹⁵ Dat deze angst niet adequaat beantwoord kan worden met ‘meer blauw op straat’, lijkt me vanuit de hier gemaakte analyse evident.

¹⁶ Vgl. Barrez, D. (2001). *De antwoorden van het antiglobalisme*. p. 218.

¹⁷ Vgl. de bijdrage van A. Kiekens; zie ook Snick, A. (2002). *De vrouwenbeweging en actief burgerschap: de verbinding van vrijheid en gelijkheid anders bekeken*. Lezing op de studiedag ‘De toekomst begint vandaag. Perspectieven voor de vrouwenbeweging’. Brussel: Amazone, 7 juni 2002.

¹⁸ Vgl. Nicaise, I. (1997). Recht op inkomen, recht op arbeid. *De Gids op maatschappelijk gebied*, 88, nr. 11, p. 987.

¹⁹ Voor een beschrijving van de dialogomethodiek, zie Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2001). *In dialoog, zes jaar naar het algemeen verslag over de armoede*. Brussel: Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, pp.25-61.

van de armen hoe de maatschappij zorgzamer en humaner gemaakt kan worden. Ook de samenleving als geheel 'wordt dus beter' van de dialoog.

- Het primair stellen van de dialoog betekent dan ook niet dat er voor 'activering' van de armen geen ruimte of aandacht meer kan zijn, maar wel dat hun perspectief, hun mogelijkheden en noden mee in rekening worden gebracht bij het *definiëren* van die 'activiteit'. De armen hebben er nood aan zich 'nuttig' te voelen, op hun manier een zinvolle bijdrage tot de reproductie van de samenleving te kunnen leveren, ook al is dat niet op de reguliere arbeidsmarkt. Een volwaardige sociale economie met een eigen finaliteit biedt hier wellicht een perspectief²⁰. Ook sociale en culturele participatie moet worden gedefinieerd in termen die voor de betrokkenen zinvol en haalbaar zijn – zoals nu reeds in de buurtdiensten gebeurt²¹.
- Het model betekent ook niet dat er geen inkomenshervdeling meer nodig is; alleen wordt die niet gekoppeld aan de voorwaarde van inschakeling op de arbeidsmarkt. Participatie aan arbeid heeft een eigen finaliteit, die niet uitsluitend een financiële is; indien men op de arbeidsmarkt onvoldoende verdient, moet de samenleving nog steeds bijspringen. Financiële bijstand wordt dan een ondersteuning van de 'eigen' engagementen en activiteiten²².
- Economie wordt niet langer prioritair gesteld als toegang tot emancipatie, maar er wordt in diverse levensdomeinen aan de inclusie van de armen gewerkt. Het kunnen functioneren in een job vereist immers dat men een goede gezondheid, huisvesting en sociale inbedding heeft; een 'sociaal' beleid houdt dan ook met al die factoren rekening, en oefent niet alleen druk uit in de richting van de arbeidsmarkt. Aan alle basisrechten van de armen wordt gelijk aandacht besteed.

Conclusie

Waar komt dit alles nu op neer? Is 'activering' van de armen een uitweg uit de exclusie? Het probleem met de term activering is dat hij doet uitschijnen dat er alleen bij de armen een 'leerproces' moet optreden. Wellicht moet echter ook de samenleving van de armen leren, leren hoe activiteit anders benaderd kan worden, op een manier die ruimte laat voor dialoog, onthaasting, zorg. Ik denk dat het antwoord in de eerste plaats ligt in een herdefinitie, een verruiming van het concept activiteit, zodanig dat minder mensen van actieve participatie worden uitgesloten. Vormen van 'activiteit' van de armen die ook echt hun *eigen bijdrage* tot de samenleving vormen kunnen vanuit een dergelijke dialoog zichtbaarheid en erkenning krijgen²³. Vanuit een ethische grondhouding – vanuit respect voor de eigen ervaring en het eigen perspectief van de armen – kan gezamenlijk over de vormgeving aan de samenleving wordt nagedacht, en kan juist **de samenleving leren hoe ze meer inclusief kan zijn**.

Ik kan het ook anders zeggen. Als men wil dat 'activering' daadwerkelijk tot bestrijding van armoede en exclusie bijdraagt, dan moet men de dialoogmethode die binnen het welzijnswerk met armen ontwikkeld is, durven doortrekken naar alle domeinen waarin men de armen wil laten participeren. Alleen als zij 'actief' betrokken worden in de vormgeving aan die domeinen, kan men hopen tot een participatie bij te dragen die werkelijk vanuit de armen zelf komt, die werkelijk een uiting is van hun mondigheid.

Om nog even naar de titel van mijn bijdrage terug te keren: de 'imperatief' in de uitspraak 'word opgenomen' heeft eigenlijk maar zin als ze uitdrukking geeft aan een inspanning en houding van de samenleving in zijn geheel, en niet alleen van de armen. Met andere woorden, als ze begrepen kan worden als 'wees welkom'.

²⁰ Vgl. Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G. (1999). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1999*. Leuven: Acco, p. 214-215.

²¹ Vgl. Wildemeersch, D., Snick, A., Stroobants, V. & Matthijsen, C. (2001). *Activeren tot actief burgerschap: de casus van buurt- en nabijheidsdiensten*. Leuven: KULeuven. (paper)

²² Voor deze eigen activiteiten wordt ook het gebruik van de term 'volkseconomie' bepleit; deze kan bijdragen tot het zichtbaar maken van "de specifieke organisatievorm van deze sector (...), het volkse milieu, de economische actoren met hun specifieke kennis"; Beweging ATD Vierde Wereld (1998). *Uit de opgelegde inactiviteit raken. Verslag van de Frans – Belgische studiegroep 'Arbeid, werkloosheid en sociale zekerheid' met de medewerking van Lutte-Solidarité-Travail*. Brussel. p.22.

²³ Vgl. Groupe de Recherche Quart Monde – Université (1999). *Le croisement des savoirs. Quand le Quart Monde et l'Université pensent ensemble*. Paris: Les Editions de l'Atelier/Les Editions Quart Monde, p. 409 e.v. Zie ook de voorstellen in de tekst 'Activering' en 'actief zijn' volgens Franz Kafka en wij gezinnen in armoede uit Leuven die door Leren Ondernemen vzw op dit congres werd verspreid.